

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін факультету №6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Політологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

за темою: «Історія політичних вчень»

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, кандидат філософських наук, доцент Могільова С.В.

Рецензенти:

Завідувач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Холод Ю.А.

Професор кафедри теоретичної і практичної філософії ім. Й.Б.Шада ХНУ імені В.Н. Каразіна, доктор філософських наук, професор Прокопенко В.В.

План лекції

1. Політична думка Античності.
2. Релігійно-політичні концепції Середньовіччя.
3. Політичні концепції Нового часу.
4. Концепція розподілу влади. Теорії походження держави.

Текст лекції

1. Політична наука приділяє велику увагу не тільки проблемам, що розкриває різні аспекти сучасного політичного розвитку, але і політичним явищам в їх історичному русі. У свою чергу, відображенням названої тенденції виступає формування поглядів на державу, політичну владу і політику. В історичному минулому ці ідеї розглядалися на початку в рамках релігійних, етичних, філософських побудов; згодом досить чітко позначилося напрямом, пов'язаний з оформленням їх у самостійну доктрину: політичні ідеї стають систематизованими поглядами, сукупністю досить автономних, конкретних знань і положень про політику - політичними навчаннями. Формування політичних ідей було органічно пов'язане з уточненням понятійного, категоріального апарату, а також з визначенням кола проблем, які є предметом розгляду в політичних навчаннях. Загальноприйнятим вважається думка, що в історію політичних вчень входять питання походження держави, його зв'язку з суспільством, особистістю, відносинами власності та форм держави, його завдань, методів політичної діяльності, зв'язку держави і права, прав особистості.

Актуалізація названого кола проблем показує, що в системі політичних знань особливе значення належить концептуально оформленим положенням про політику і політичної влади. Особливий інтерес у розглянутому ракурсі викликає антична класика, представлена Сократом, Платоном, Аристотелем (V-IV ст. До н.е.).

Інтерес до політичної думки саме класичного періоду підігривається наступними обставинами. По-перше, центральні принципи - поняття античних філософів і мислителів, що виражають відношення до соціально-історичним і політичним процесам, склалися в систему поглядів, яка виступає як оригінальна і самобутня конструкція. Ставлячи питання про те, яким чином може будуватися знання про світ політичного, античні мислителі прагнули надати своїм роздумам науковий характер. У силу цього їх побудови містять в початковій формі такі роздуми, які в подальшому в західноєвропейській політичній думці будуть конституювати як самостійні області дослідження. По-друге, антична політична думка раннього періоду виступає, на наш погляд, лише як інтелектуальна передісторія, ідейно-теоретична передумова В«високої класикиВ». І хоча в філософсько-політичній літературі зазначається, що В«не можна вважати Сократа тим рубежем, який відділяє становлення філософської і

суспільної думки від періоду її зрілості, оскільки Сократ не створив цілісної системної політичної концепції В», тим не менше, духовно саме Сократ ближче до Платона і Аристотеля, і саме Сократичний вплив на Платона, а через нього і на Аристотеля було вирішальним і послужило свого роду поштовхом для подальшого перспективного духовного розвитку.

Можна позначити деякі проблемні напрями, повторюваність яких у творчості кожного з названих мислителів дозволяє з певною часткою вірогідності стверджувати, що вони властиві філософсько-політичній культурі розглянутого періоду в цілому. Отже, найбільш характерними для античної класики в аспекті цікавить нас проблеми є наступні сюжетні лінії: В· Обговорення політичної проблематики на рівні логічних визначень, понять, таких як чеснота, благо, справедливість; В· твердження моральної спрямованості полісного життя в цілому, визнання полісних порядків втіленням збігу інтересів (однодумності) його індивідів на основі прагнення до блага і справедливості;

В· особливий інтерес до законами як до головної ланки, цементують внутріполісное єдність, повне ототожнення законності, розумності та справедливості; В· визначення тих категорій людей (кращих), які були б допущені до владних структур на основі деяких, спочатку властивих їм, характеристик: мудрості (і в силу цього здатності до оптимального рішення внутріполісних проблем) і високих моральних рис; В· підкреслення необхідності політичної освіти та виховання полісного індивіда в руслі демократичного ідеалу якогось прообразу всебічно розвиненої, досконалої особистості - сплаву краси, гречності, добромисності, моральності та політичної чесноти.

Розглядаючи проблеми політичного в спадщині античних мислителів, слід обґрунтувати деякі принципи застосовуваних нами підходів. Вивчення історії античної класики, теоретична реконструкція її положень неможливі без органічного сполучення її проблематики з особливостями історичної епохи. Подібно до того, як філософія, за словами Гегеля, - це В«епоха, схоплена в думках В», так і політична доктрина виражає в системі понять унікальність і своєрідність свого часу. Щоб розшифрувати зміст того або іншого представленого вчення, стати зацікавленим співрозмовником того чи іншого мислителя, необхідно актуалізувати зміст конкретних завдань і особливостей історичних умов. Зв'язок політичної теорії із породили її соціально-історичними умовами є вирішальною, хоча нерідко і опосередковується В«історичної саморефлексієюВ», особистісними установками їх авторів, факторами філософсько-світоглядного і нормативістські-ціннісного порядку. Ступінь врахування в тій чи іншій політичній теорії умов свого часу є в той же час критерієм глибини і постановки усвідомлення проблем епохи. В античній Греції роздуми над моральними канонами людини були органічно ув'язані з осмисленням особливостей буття людини як полісного буття. Ця обставина в свій час помітив оригінальний дослідник античної філософії і культури А.Ф. Лосєв. Звільнений від родової громади індивід міг проіснувати тільки за умови цілковитої зв'язку з іншими такими ж індивідами, В«але це позначало

виникнення замість общинно - родової організації вже нової організації, в межах якої новий індивідуум опинявся пов'язаним не меншими узами, ніж з родовою організацією В».

Громадянство як принцип вимагало такого індивідуального забезпечення індивіда, яке передбачало цю індивідуальність як передумову для реальних взаємин між людьми і здійснення внутріполісних функцій. Звідси, за словами німецького філософа В. Віндельбанда, найвизначнішого представника Баденської школи неокантіанство, В«повна спільність інтересів і бажань як істотна риса здорового державного організму В». Тому рефлексія полісного індивіда базувалася на якихось непорушних і абсолютних істинах, до числа яких ставилася ідея блага і справедливості. Вважалося, що саме ці принципи в більшій мірі відповідають інтересам згуртування поліса. Ця ж тема звучить при вирішенні проблем визначення кола осіб, допущених до участі в політичній діяльності, і правил здійснення цієї діяльності. Втім, беручи до уваги передумови і умови розвитку античної думки, слід мати на увазі також і культурну, інтелектуальну середу, існували духовні норми та цінності.

Соціокультурний, загальнофілософський контекст входить, і досить суттєво, в творчу лабораторію того чи іншого мислителя, закарбовується в текстах і джерелах. Антична політична думка зросла на фундаменті міфологічних, релігійних, філософських уявлень, випробувала на собі вплив інтелектуального контексту і сама впливала на нього. Причому в даному випадку ми маємо на увазі вплив не тільки безпосереднє, на В«близькомуВ» відстані, подібно, наприклад, впливу, наданому Сократом на Платона, але й більш опосередковане, непряме, що йде від загального інтелектуального фону епохи, панівного світогляду або іншого світогляду, що набуває все більший авторитет і вплив.

Розвиток античної духовної культури є внутрішньо суперечливий процес злиття названих тенденцій в єдиному процесі інтелектуального пошуку. Ось чому антична філософська і політична думка В«Була і залишається найважливішою стороною духовно-морального формування особистості, надійним джерелом збагачення розуму і душі, нарешті, воістину естетичного задоволення від прилучення до великим безсмертним думкам, ідеям, інтелектуальним завданням і загадок В».

Світоглядна основа політико-філософського вчення зовсім не усуває багатоваріантності його вирази, своєрідності особистісно-індивідуальних форм, не означає згладжування або елімінування відмінностей. Так, тлумачення політичних питань у Сократа синкретично з обґрунтуванням етичних, моральних питань, моральність В«ПоглинаєВ» політику. Тому питома вага власне політичної проблематики в його творчості незначний. У Платона спостерігається ослаблення етичної проблематики, зате надзвичайно посилюється аргументація, пов'язана з загальнофілософської позицією об'єктивного ідеалізму. Уявлення Платона про форми держави, причини їх зміни, політичних принципах ідеальної держави свідчать не тільки про тенденції, що намітилася до деталізації політичних питань, але й про серйозний вплив загальнофілософських поглядів. І, нарешті, у Аристотеля, політичні

питання опрацьовуються настільки детально, що стає можливим виділити їх в окрему тему. Підводячи підсумки досягнень давньогрецької нерозчленованої науки аж до кінця IV в., Аристотель здійснює перший плідну спробу виділення самостійних наукових областей: філософії, логіки, математики, вчення про неорганічної та органічної природи, етики і політики. Хоча він і не завершує цей досить складний інтелектуальний процес, тим не менш, його спадщина теоретично підготовляє можливість подальшого відбруньковування окремих наук.

У недалекому Минулому інтерпретація основного питання філософії задавала якусь світоглядну спрямованість не тільки філософської, а й політичної проблематиці. Проблема місця людини у світі, в тому числі і політичному, зумовлювалася філософським вирішенням проблеми співвідношення буття і свідомості. Такий підхід тяжіє до доктринального вчення, якоїсь вирішеним політичної позиції автора в залежності від його належності до того чи іншого філософського табору (Термінологія суспільствознавства недавнього часу). У свою чергу, політична позиція філософа чи мислителя жорстко і однозначно співвідносила його з прихильниками прогресу чи регресу. Характерний приклад подібного роду симбіозу догматизму і начетничества дає чотиритомна історія філософії, видана АН СРСР у 1957 р. Сократ визнається в ній В«завзятим супротивником матеріалістичного світогляду В». Звідси і ціла система інших негативних атестацій політичних поглядів, які носять певний відбиток теоретичної агресивності. Ось деякі з них: В«Сократ був главою філософського гуртка молодих аристократів В», в який входили В« Платон - затятий противник демосу; Алквіад, який змінив афінської демократії і перейшов на бік аристократичної Спарти; Критий, який очолив реакційну диктатуру 30 олігархів в Афінах, і Ксенофонт - противник демократії, шанувальник Спарти В». Тенденційність і ангажованість подібного роду добірки імен самоочевидні. Ігнорується при цьому той відомий історичний факт, що Сократ, як, втім, і численні його слухачі, був також супротивником тиранії, він і поплатився! Нарешті, вельми характерне висновок: В«Ідеалістична етика Сократа приваблювала в усі наступні епохи й привертає і тепер ідеологів реакційних кіл суспільства, що намагаються надати моральну санкцію строю експлуатації і гноблення В». Такий критичний аналіз ідей Сократа повністю дискредитує зміст моральної позиції грецького мислителя з її спрямованістю на піднесення і облагороджування людини. Та ж схема накладалася на оцінку спадщини Платона і Аристотеля.

Історія громадської думки стародавнього світу, розглянута в руслі дихотомії В«білеВ» і В«чорнеВ», В«своїВ» і В«чужіВ», В«прогресивнеВ» і В«регресивнийВ», збіднює бачення всього різноманіття політичної культури античного світу і особливо тих її напрямків, які безпосередньо не співвідносилися з названими напрямками. Ідейна нетерпимість, заснована на абсолютизації протилежності філософських напрямків і думок, конфліктності природи світу політики, вибудованої на полюсній моделі В«демократ - аристократВ», значно спрощує процес інтерпретації внутрішньої логіки

розвитку античної політичної думки.

Погляди на моральні принципи полісної життя, органічно вплетені в античних авторів в контекст загальнофілософських і політичних ідей, були виключно оригінальними підходами і системами. У них виявлялася неповторна творча індивідуальність їх авторів. Для кожного з них теоретизування виступало способом включення в осмислення основоположних доль людства, локалізованого здебільшого в бутті поліса. Ця систематична рефлексія була спровокована умовами дуже непростого часу, коли, за словами видатного німецького дослідника античної культури Т. Гомперца, надзвичайно посилилося В«занепокоєння, властиве всякій перехідною епосіВ», і поруч В«з песимізмом виявилися відсутність стійкості, постійні коливання між крайніми протилежними напрямками думки В». Подібна рефлексія була для античних авторів свого роду способом самоствердження в цьому світі. Плюралізм, розбіжність позицій, а можливо і протистояння з окремих питань аж ніяк не усували об'єднання ідей, їх взаємодії і переклички, незалежно від того, перегукувалися чи ідеї по свідомій волі їх творців або в силу внутрішнього спорідненості. Тим теоретичним простором, в якому могли бути співставні позиції грецьких мислителів, була занепокоєність за долю поліса, непорушність його установлень і порядків, прагнення сприяти його зміцненню і процвітання. Чудово з цього приводу сказав Т. Гомперц: В«Сократ болісно відчував у своїх сучасників відсутність внутрішньої гармонії і певної єдиної волі В». І далі не менш характерне визнання: В«Той розлад, який ми спостерігаємо в драмах Евріпіда, повинен був змушувати шукати нового світогляду, яке могло б також повно охопити людини, як колись релігія В». Заклопотаність долями поліса і була тим самим ланкою, тим самим В«вічнимВ» і постійним питанням, яке турбувало всіх представників античності, створив умови для можливості осмисленого діалогу між ними. Не можна не погодитися в цьому плані з найвизначнішим дослідником античної філософії А.С. Богомолвим, що В«історія філософії та суспільної думки - не поле битви, засіяне мертвими кістками розбитих систем, перекинутих навчань, спростованих принципів. Це творчий процес, в ході якого відбувається взаємне збагачення (іноді, втім, і збіднення - коли жорсткість і односторонність одного вчення перешкоджають творчому розвитку іншого вчення) В».

2. Політична думка Середньовіччя пронизана піклуванням про пошук основ стійкого порядку, поміркованих форм правління, вимогам законопослухання. В Середньовіччя влада осмислюється як здійснення божого промислу. Покірність державній владі - одна з основних вимог християнської моралі. В основі вимог лежить заповідь Христа в лояльності і покірності владі: «Віддайте кесарю (царю) кесарево (цареве), а Богу Богове». Ранньохристиянські апологети (Афіногор, Тертулліан та ін.) закликали християн покоритися державній владі. В Арабському Сході, Середній Азії, Закавказзі та інших регіонах різні вчення виправдували іслам і закликали населення покорятися владі, бо влада це воля Аллаха. В X-XI стст. в працях відомих філософів Середньої Азії відображались політичні ідеї і концепції про державу і державний устрій.

В XII -XIII ст. по всій Європі прокотилась хвиля єретичних рухів, що серйозно похитнули віру у святість і непорушність феодальних устоїв. Різка критика феодального ладу і його ідеології єретиками потребувала нового ідеологічного обґрунтування феодалізму. Один з визначних ідеологів католицизму домініканський монах Фома Аквінський (1226-1274 рр.) прагнув обґрунтувати непохитність феодалізму, виступав за активне вторгнення церкви в філософію і науки, проти двох істин, що давало певний простір пошуку земної істини, нижчої у порівнянні з істиною небесною, що досягається відвертістю і вірою, але не залежною від неї, а іноді і навіть приходить в суперечність з нею. Особливість уявлень про політичну думку доби феодалізму полягала в богословському трактуванні їх. Але водночас навіть видатні теологи тієї епохи часто посилалися на Арістотеля, роблячи свої узагальнення щодо розвитку сучасного їм політичного життя.

В епоху середньовіччя людська сутність із політичної була зведена до релігійної. Християнство перетворило гнучкі ідеали античних філософів на легкозасвоювані догмати. Релігійні догми одночасно стали і політичними аксіомами. Їх суть досить чітко визначив А. Августин, який писав, що весь рід людський, життя якого від Адама до кінця цього віку є, так би мовити, життям однієї людини, визначається божими законами, ... а керують ті, котрі піклуються, як чоловік — жінкою, батьки — дітьми, пани — рабами. Підкоряються ті, про кого дбають, як жінки — чоловікам, діти — батькам, раби — панам.

Найяскравіше це виявляється у засновників християнської політичної теорії — Аврелія Августина (354—430) і Фоми Аквінського (1226—1274). Августин, на відміну від Платона й Арістотеля, побудував свою концепцію "кращого життя" (щастя від Бога) на можливостях і здібностях людини, реалістичному гуманізмові: людина не зневажає іншу людину через її вади, вона ненавидить вади, зате любить людину.

У християнському політичному вченні Ф. Аквінського держава розглядається як певна частина універсального порядку, творцем і правителем якої є Бог. Мета держави — збереження порядку та громадського спокою. Згідно з Аквінатом, влада має божий характер. Ідеальною формою управління він вважав змішану: монарх уособлює єдність, аристократія — належні їй заслуги, а народ, який залучається до управління, є гарантом соціальної злагоди. Дії монарха обмежені законами. З волею народу слід рахуватися.

І Августин, і Аквінат намагалися обґрунтувати верховенство церкви над світською владою.

З часом релігійна концепція політики втрачає панівне становище. Християнству не вдалося утримати її як світський придаток до релігії.

У суспільному житті відбулися серйозні зміни. На арену політичного життя вийшли нові сили [10, с. 85-86].

Період Реформації (16—17 ст.) в більшій частині Західної Європи характеризувався зародженням нових економічних відносин, активними політичними рухами низів і бурхливими сплесками в духовному житті. Особливо це виявилось в діяльності римсько-католицької церкви й ставленні до

неї світської влади в більшості європейських країн, які прагнули незалежності від Риму й установа своєї державної релігії. Найяскравіший приклад — протестанська Реформація в Німеччині. Це й повстання нижчих дворян під керівництвом фон Зікінгена в 1523 р., й Велика селянська війна 1525 р., й т. ін. Усі вони були спрямовані проти римсько-католицької церкви й увійшли в історію з такими реформаторами, як М. Лютер і Т. Мюнцер.

М. Лютер виступав проти претензій католицького духовенства на контроль віри й совісті на правах посередника між людьми та Богом. Була висунута вимога ліквідації відособленого стану священників, усієї їх надзвичайно дорогої ієрархії. Підупав авторитет папських декретів і постанов, рішень соборів. Єдиним авторитетом залишалося Святе писання.

Т. Мюнцер також виступав проти офіційної церкви. Його проповіді й організаторські здібності, що розкрилися в селянській війні, були пов'язані з боротьбою проти панівної церковної та владної еліти. Він стверджував, що тільки трудовий народ, "ремісники і плугатарі", здатні розуміти мету Бога, адже їхні інтереси цілком збігаються. На думку Мюнцера, майбутній лад можливий лише як результат боротьби народних мас проти поневолювачів. Ліквідацію феодалів і передачу всіх матеріальних благ до рук трудящих шляхом зрівняльного розподілу він вважав початком "майнової спільноти".

В Англії Реформація, започаткована згори, набула дещо іншої спрямованості. Починаючи з 1534 р., тобто з уведенням "Акта про верховенство" й утворенням англіканської церкви, пориваються зв'язки з Ватиканом, закриваються монастирі, а їх землі конфіскуються, приймається англіканський символ віри з 39 статей, у яких відкидалися основні догмати католицької церкви. Англіканська церква стала прикладом компромісного варіанта протестантизму, компромісу між землевласниками-аристократами й великою буржуазією, досягнутого внаслідок тривалої боротьби англійської королівської влади проти політичних та економічних зазіхань папського двору. Причина компромісу досить проста: як одні, так і інші вбачали в релігії засіб впливу на свідомість людей, щоб зробити їх слухняними наказам господарів, яких поставив над ними промисел Божий.

В історичному розвитку набуття політичною думкою форми теорії не означало, що вона стала наукою. Для цього необхідний своєрідний "пори́г науковості".

У політиці "пори́г науковості" виявився незрівнянно вищим, ніж у механіці чи астрономії. Й справа тут не тільки в більшій складності об'єктів дослідження. Сам суб'єкт пізнання не відокремлений від процесів, які він вивчає й учасником яких він є. Мабуть, саме тому науковість політики формується значно пізніше, ніж у точних науках. І хоча в політиці розвивалися нові ідеї й теоретичні принципи, політична думка довго не могла виконати головну для наукового методу пізнавальну операцію — "відокремити" від себе об'єкт свого пізнання.

Аналіз сутності політичних процесів, що є головним завданням науки, систематично підмінявся роздумами про те, якими вони повинні бути, а політична теорія в цілому залишалася в полоні споглядальних уявлень про

"природу людини". Оскільки потреби людей характеризувалися при цьому як щось постійне (а такою бачилася й сама природа), то політика й у теоріях 17—18 ст. трактувалася здебільшого надісторично, як сукупність незмінних відносин, однакових для всіх часів і народів.

3. Політика, як зазначав ще давньогрецький мислитель Аристотель, стала невід'ємною частиною існування, вона коріниться у самій природі людини, як істоти, "приреченого" жити у колективі, держави не взаємодіяти коїться з іншими людьми, державними інститутами.

У період Нового часу, з зародженням капіталістичних відносин, політична філософія намагалася позбутися теології, раціонально пояснити природу політичних явищ. У межах просвітительсько-раціоналістического періоду можна назвати такі основні політичні концепції: макіавеллізму, державного суверенітету, розподілу влади, правової держави й громадянського суспільства, марксизму.

У період формування національних держав перед політичною теорією стали цілком нові завдання. У культурно-історичному плані нові проблеми було передопределені Відродженням і Реформацією. Гуманістичний ідеал самодостатньої особистості галузі політичної думки виявляється у рішучу розриві зі середньовічною традицією, у пошуках нових принципів обґрунтування державної влади діяльності правителя. Яскравим підтвердженням цих орієнтацій є творчість *М. Макіавеллі* (1469 - 1527), досі що викликає гарячі суперечки і інтерпретації.

Макіавеллі часто називають засновником реалістичного напрямку у політичній теорії, створив концептуальну базу прагматичного підходу до політиці. Основне твір італійського мислителя - "Государ" (1520-1525).

Оголошений прибічником чистої політики, Макіавеллі у літературі як мислитель, який відділяв політику від етики й релігії, як захисник принципу "мета виправдовує засоби". Такі визначення є справедливими почасти. Слід вести мову передусім цілком новому, не середньовічному розумінні держави як типу політичної організації, здійснює владу людьми. Занепад за доби Відродження ідеалу християнської держави висунув на авансцену політиків типу Чезаре Борджа (у сенсі прототипу макіавеллієвського государя), безпринципні методи якого було незвичні навіть по-світськи освічених сучасників. У творах Макіавеллі відбито характер політичних процесів Італії, яка має аналогів за іншими країнами.

Висуваючи програму об'єднання Італії, шматованої боротьбою незліченних політичних угруповань, виводить велич уряду насамперед із його хист об'єднати максимально велику територію, забезпечити порядок. Про те, що пошук найефективніших коштів на досягнення стабільності становить найважливішу частину політичної теорії Макіавеллі, свідчить його ранній твір - "Розмірковування першу декаді Тита Лівія" (1513-1516). У цій роботі, й у "Державця" розглядаються, сутнісно, аналогічні питання - стабільність і єдність держави. Але тоді як спокійні часи стабільність і єдність досягаються під час поступового розвитку з участю всього громадянського колективу (як це було в республіканському Римі), в надзвичайній ситуації необхідна "сильна рука".

У обох творах Макіавеллі розвиває думка, що суспільна і приватне добробут взаємопов'язані. Але тоді як спокійне час поступове просвітництво громадян з допомогою навчання брати участь у управлінні спричиняє зміцнення громадянського духу зводиться без жодної небезпеки міцності держави, у період анархії і розпаду суспільне становище і особисте добробут мали бути зацікавленими пов'язані застосуванням жорстких заходів, можливих лише з установленням режиму С.Хусейна. Вважаючи виправданим використання у належний момент правителем сили та хитрості, реалістично оцінюючи природу людського егоїзму, Макіавеллі, водночас, звісно, не хотів визнавати розбещуючою природи диктаторською влади (наприклад, не розглядає процедуру складання із себе правителем диктаторських повноважень після подолання кризи).

>Реалізмом проникнута і концепція свободи, розроблена Макіавеллі. Свобода неприпустима під час кризи, оскільки вона суперечить безпеці. У спокійні часи вона, навпаки, тотожна безпеці, оскільки сприяє розвитку і зміцненню духу громадянськості. І тут управління без неї неможливо, бо тільки у вільному стані люди можуть брати участь у житті.

Важливо, що Макіавеллі вважає законом і правом основою свободи. Тому, за стабільному стан справ народні режими мають вищу силу. У виняткової ситуації негайний розрахунок і прийняття рішень, куди здатна лише наділений надзвичайними повноваженнями правитель, є як цінними, ніж формальна і повільна процедура народовладдя.

Аналіз ідей Макіавеллі показує, що у ренесансну епоху теоретична захист монархічних принципів правління є цілком індивідуалістичної за своїми орієнтації. Саме ця властивість дозволило швидко просувати політичну теорію вперед.

Макіавеллі вперше у історії політичної думки заговорив про політику як і справу науки, і, більше, сам провів політологічні дослідження розвитку державності у сучасній йому Західній Європі. Вважаючи політичну науку точної, досвідченої наукою, Макіавеллі, узагальнюючи багатий емпіричний матеріал, накопичений на той час, зумів передбачити еволюцію державності від абсолютних монархічних систем до демократичного республіканському строю. Тому його вважають основоположником політичної науки у сенсі цього терміну.

Свідченням стрімкого розвитку політичної науки є і його вчення іншого видатного політичного мислителя Відродження - *Жана Бодена* (1530-1596), а потім теорія іншого захисника монархічній влади - *Томаса Гоббса* (1588-1679). Будучи юристом за освітою, тоді як у що свідчить і з складу розуму, Боден розвивав політичні ідеї на найтіснішого зв'язку з аналізом природи й змісту закону, приєднуючись до теоретикам природного права. Боден відкидає ідею, за якою універсальні принципи можна застосовувати безпосередньо, становлячи конкретну систему права. Історія вчить того, що не можна забувати різному ситуаціях: різняться як спосіб життя людей, а й які оточують обставини. У цьому вся аспекти своєї теорії Боден є попередником як Монтеस्क'є і Берка, а й історичної школи права XIX ст. Боден передбачив також багато ідей Монтеस्क'є

про який вплив клімату на державний устрій в різних народів. Свої політичні ідеї він розвинув у роботі "Шість книжок про країну" (1577). Відкидаючи аристотелівську концепцію виникнення держави шляхом переростання сім'ї у селище і, нарешті, в поліс, Боден стверджує, що, попри схожість із сім'єю, держава, формуючи велике співтовариство, ґрунтується не так на інстинкті, але в силі. Обидва об'єднання подібні у володінні авторитетом. У сім'ї - влада батька сімейства, спочатку що виникає з вшанування старших. У державі авторитет називається суверенітетом, що є продуктом сили.

Жан Боден сформулював поняття суверенітету як істотної ознаки держави. Суверенітет держави розумів як, неподільну, вільну обмежень і законів владу громадянами і підданими. По Бодену, основними ознаками суверенітету є:

1) самостійність влади, яка зовні перебуває у незалежності від інших держав, а внутрішньо - незалежно від підпорядкування комусь всередині держави; сталість і безперервність влади, яка мови у Франції, наприклад, опинялася в офіційному повідомленні про "смерть одного короля і вступі на престол іншого (король помер, хай живе король);

незв'язаність законами, оскільки є розпорядженнями тієї ж суверенної влади (влада вочевидь пов'язана правом як проявом загальної справедливості);

4) неотчужденність і неподільність влади.

>Суверенная влада, на думку Ж. Бодена, проти неї видавати закони, оголошувати війну, і світ, призначати чиновників, здійснювати вищий суд, милувати, карбувати монетку і вирушили встановлювати міру вагу, збирати податки.

Гоббс з політичної трактаті "Левіафан" (1651) виступив як захисник чистого принципу абсолютності одноосібної влади, що ототожнює себе із державою. Свої ідеї він обґрунтовував, вдаючись до математичним поняттям, й у певному сенсі став попередником точних методів дослідження, у громадських науках.

Потреба державі Гоббс виводить з властивостей людської природи, егоїзм і нерозсудливість якої увергають людей стан безперервної боротьби, і анархії.

Ще однією властивістю людини постійне прагнення до задоволення власних (переважно фізіологічних) бажань. На цьому прагненні виростає жага влади, яку Гоббс визначає як здатність індивіда забезпечити максимально можливу суму благ. У цьому "природному стані" у світі повно людей, соперничаючих у боротьбі щастя, тому шанси кожного задовольнити свої примхи невеликі. Але оскільки прагнення до виживання і до постійному насолоди - найсильніші у людині, боротьба стає безупинною. Це - "війна всіх проти всіх". Вихід із неї лише одне - у створенні Левіафана, чи єдиною влади, завжди перевищує влада індивідів. Така влада можливе тільки в організованому співтоваристві, рівнозначном світу. Але світу можна лише відмови від прав. Якщо людей хочуть безпеки, вони мають відмовитися від можливості спрямовувати свої схильності куди заманеться, не звертаючи увагу інших. Реалізація принципів державності практично можливе тільки шляхом громадського договору, що має бути загальним і взаємним. Влада хіба що з'єднується на єдину масу чуток і передається одній людині чи корпорації правителів, що використовують її громадському *блага*.

Розвиваючи вчення про монархічному суверенітет, Гоббс зробив вибір на користь принципу сили під впливом досвіду першої англійської революції, потрясшей повністю політичну систему у країні та завершилося реставрацією старої династії післянедолголетнего диктаторського правління Кромвеля.

4. Теологічна теорія виникла за часів глибокої давнини. Відповідно до неї державний устрій було даровано людям вищими силами на виконання божественного задуму влаштування світу. Усяка влада, таким чином, походить від Бога. Верховний правитель є або уособленням божества, або його представником на землі. Згідно з ученням одного з яскравих представників цього напрямку — середньовічного католицького філософа Фоми Аквінського (XIII століття) будь-яке посягання на владу правителя є посяганням на самого Бога і заздалегідь приречене на невдачу. Поняття «державна» і «влада правителя» ототожнюються, і ні в якому разі не можуть розглядатися окремо одне від одного. Лише свята церква, як пряме представництво Бога на Землі, може критикувати правителя або позбавляти його влади під приводом того, що дії правителя не відповідають божественній волі.

Антропологічна (патріархальна)

теорія. Давньогрецький філософ Аристотель, який уперше сформулював цю теорію в IV столітті до нашої ери, указував, що людина за своєю природою є «істотою політичною». Вона не може жити без суспільства, і з цієї необхідності в об'єднанні виникає сім'я. Сім'ї об'єднуються в селище, а селища в місто-державу. У XIX столітті ці погляди розвинулися у патріархальній теорії англійця Роберта Філмера, згідно з якою держава виникла в процесі механічного з'єднання родів у племена, а племен — у більш велику спільноту.

Договірна теорія. Теорію суспільного договору Томаса Гоббса, Джона Локка, Жан-Жака Руссо було сформульовано в XVI — XIX столітті. Згідно з цією теорією держава виникає з об'єктивної потреби людей у спеціальному механізмі, який міг би регулювати відносини між індивідами, вирішувати соціальні конфлікти. Виходячи з цієї необхідності люди домовилися між собою про передачу своїх політичних прав (або їхніх частин), загальній організації, створивши таким чином державу.

Психологічна теорія. Автори — французький дипломат граф Жозеф Артур де Гобіно, який опублікував у 1853 — 1855 роках «Все про нерівність людських рас» і англійський письменник XIX століття Х'юстон Стюарт Чемберлен. Держава виникає з психологічної потреби більшості людей як організація, створена для управління суспільством творчою меншиною, вона покликана бути основою адекватної ієрархічної соціально-політичної структури. Походження держави

пов'язується з людською психікою, якій притаманна потреба копіювати дії та підкорятися лідеру — видатній особі, яка здатна керувати суспільством. Держава є організацією для здійснення такого керівництва. Жозеф Артюр де Гобіно та Х'юстон Стюарт Чемберлен вважали, що за своєю природою людство поділяється на два основних психічних типи:

- ті, кому за їх психічними якостями визначено панувати в суспільстві,
- ті, хто має потребу в поводителі, кому визначено Небом перебувати в послузі

Теорію завоювання було розроблено в XIX столітті Людвігом Гумпловичем, К. Оппенгеймером, Е. Тюрінгом, Карлом Каутським. Походження держави пов'язується з притаманними історії розвитку людства війнами, що є проявом закону природи, який передбачає підкорення слабких сильними. Для закріплення такого підкорення і створюється держава як особливий апарат примусу.

Історико-матеріалістичну теорію походження держави було розроблено в XIX столітті Карлом Марксом і Фрідріхом Енгельсом. Поява держави зумовлюється економічними причинами: суспільним поділом праці, виникненням приватної власності та розшаруванням суспільства на соціальні верстви з протилежними економічними інтересами. Економічно пануючий у суспільстві клас сконцентрував у своїх руках не лише власність, але і необхідну для її захисту політичну владу. У цих умовах громадянське самоврядування, що існує при родовому ладі, поступово замінилося спеціальною політичною організацією — державою, за допомогою якої економічно пануючий клас захищає свої інтереси, підтримуючи своє привілейоване положення в суспільстві і придушуючи опір експлуатованих класів.

Гідравлічна («іригаційна») теорія Вітфогеля передумовою ранньої державності вважає перехід до іригаційного землеробства. Його впровадження не тільки сприяло зростанню обсягу сільськогосподарської продукції, а ще й створювало необхідні організаційні умови розгалуженого державного апарату. Вітфогель пов'язував деспотичні форми держав азійського способу виробництва з будівництвом іригаційних споруд, для чого необхідні були жорстке централізоване управління і підпорядкування. Деспотизм він називав «гідравлічною» цивілізацією.

Нині дуже поширена думка, що будь-яка з відомих теорій не може повністю охопити передумов виникнення держави і висвітлює лише певну групу причин її появи. Лише у своїй сукупності теорії досить повно відтворюють картину передумов та процесів виникнення держави.

